

11. Слинко І. Синтаксис сучасної української літературної мови. Проблемні питання / Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. – Київ : Вища школа, 1994. – 672 с.
12. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис [авт. тексту І. К. Білодід]. – К. : Наукова думка, 1972. – 312 с.
13. Тихонова М. Лексико-семантические группы слов. / М. Ю. Тихонова. – Ташкентский гос. ун-т. Научные труды, 1973, вып. 449. – С. 136-142.
14. Уфимцева А. Типы словесных знаков / А. А. Уфимцева. – М., 1974. – 206 с.
15. Уфимцева А. Слово в лексико-семантической системе языка / А. А. Уфимцева. – М., 1968. – 192 с.
16. Чабаненко В. Стилїстика експресивних засобів української мови / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : Запорізький державний ун-т, 1993. – 215 с.

УДК 808. – 02 – 55

КОЗАЦЬКІ ЛІТОПИСИ XVIII СТОЛІТТЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ОНОМАСТИКИ

Ільченко І.І., к. філол. н., доцент, Бабич Д.В., магістр

Запорізький національний університет

Стаття присвячена характеристиці ономастичного простору трьох козацьких літописів першої половини XVIII ст. Самовидця, Г. Граб'янки та С. Величка.

Ключові слова: онім, антропонім, топонім, гідронім, агіонім, ідеонім.

Ильченко И.И., Бабич Д.В. КАЗАЦКИЕ ЛЕТОПИСИ XVIII ВЕКА КАК ИСТОЧНИК ИЗУЧЕНИЯ ОНОМАСТИКИ / Запорожский национальный университет, Украина

Статья посвящена характеристике ономастического пространства трех казацких летописей первой половины XVIII в. Самовидца, Г. Грабянки и С. Величко.

Ключевые слова: оним, антропоним, топоним, гидроним, агионим, идеоним.

Ichenko I.I., Babich D.V. Cossack's chronicles XVIII century as a source of onomastics study / Zaporozhya National University, Ukraine

Article is devoted to the onomastic space of three Cossack chronicles the first half of the XVIII century (Samovydet, G. Hrabianka and Velichko).

Key words: onim, anthroponim, toponim, hydronim, agionim, ideonim.

Видатними явищем історичної української прози першої половини XVIII ст. по праву вважаються козацькі літописи. Термін “козацькі літописи” – умовна назва літописних творів, під якою звичайно розуміють три (хоча кількість подібних творів, безумовно, набагато більша) класичні пам'ятки української історіографічної прози – літописи Самовидця, Г. Граб'янки та С. Величка.

У поле зору науковців ці пам'ятки потрапили ще в період імперської Росії, але активно вивчаються й у наш час. Дослідженням літописів донедавна займалися виключно історики та літературознавці, такі як О. Апанович, Д. Багалій, О. Бакалець, О. Білецький, М. Білецький, А. Бовгирей, О. Бодяньський, І. Дзира, Я. Дзира, М. Котляр, І. Крип'якевич, О. Левицький, Ю. Луценко, М. Марченко, С. Маслов, Д. Наливайко, М. Петровський, Н. Полонський-Василенко, Г. Сергієнко, М. Слабошпицький, В. Соболев, П. Сас, К. Стецюк, Т. Сушицький, С. Єфремов, Д. Чижевський, В. Шевчук, Ф. Шевченко. Останнім часом з'являються мовознавчі розвідки козацьких літописів. Однак до цього часу відсутні дослідження літописної прози першої половини XVIII ст. в ономастичному ключі, що й зумовлює актуальність нашої статті.

Метою статті є аналіз всіх рівнів ономапростору історичної літописної прози першої половини XVIII ст.

Об'єктом дослідження стали твори Самовидця, Г. Граб'янки та С. Величка (усі приклади подаються мовою джерел).

Увесь масив онімів, зафіксованих у просторі досліджуваних літописних текстів, можна розподілити на три великі блоки: 1) антропоніми (сюди зараховуємо імена основних історичних осіб, про які йдеться у творах, а також імена персонажів стародавньої історії); 2) географічні назви (топоніми, гідроніми, пелагоніми, лімніоніми, ороніми, інсулоніми); 3) назви, пов'язані з духовною культурою (агіоніми, хрононіми, документоніми, ідеоніми, ергоніми).

І. Історіографічна праця не можлива без головних героїв описуваних подій. Тому не випадково найбільшою за обсягом та структурними варіантами в пам'ятках літописання XVIII ст. є група

антропонімів. Диференціювання антропонімів здійснюємо за двома критеріями: 1) за походженням; 2) за структурою імені.

1. У козацьких літописах поетика чоловічих та жіночих імен дуже різняться. Це зумовлено, перш за все, культурно-історичними причинами та особливістю описуваних подій. Згадані авторами відомі історичні постаті – це, в основній кількості, чоловіки, а не жінки, відповідно кількість чоловічих імен переважає над кількістю жіночих.

Серед чоловічих імен за походженням виділяються такі групи:

а) грецькі: *Тимош* [5, с. 217], *Юрій* Хмельницький [5, с. 217], *Пантелеймон* Тетеря [5, с. 217], *Петро* Дорошенко [5, с. 217], *Самуїл* Твардовський [5, с. 218], *Олексій* Михайлович [5, с. 219], *Стефан* Баторій [5, с. 220], *Микола* [5, с. 234] та *Николай* *Потоцький* [6, с. 50], *Остап* [5, с. 246], *Анастасій* [5, с. 283], *Лев* Ярославський [5, с. 284] та *Левко* Копронін [5, с. 881], *Фотій* [5, с. 879], *Олександр* великий [5, с. 879], *Фока*-нелюд [5, с. 880] та *Хома* Віленський [5, с. 890], *Іраклій* цар [5, с. 881], *Маврикій* [5, с. 880], *Анатолій* [5, с. 881], *Інатій* [5, с. 884], *Кирило* Терлецький [5, с. 884], *Діонісій* [5, с. 885], *Дмитрій* [5, с. 884], *Христофор* Холмський [5, с. 890], *Марко* Гдешинський [5, с. 891], *Андрій* Потоцький [5, с. 893], *Герасим* Чорнота [5, с. 894], *Остап* [5, с. 894], *Дем'ян* Многогрішний [5, с. 904], *Хведір* Якубовський [5, с. 905], *Прокіп* Шумейко [5, с. 905], *Ларивон* Дмитрович Лопухін [5, с. 913], *Карпо* Мокрієвич [5, с. 936];

б) тюркські: *Тугай-бей* [5, с. 229], *Мегмет-Гірей* мурза [5, с. 289], *Карач-мурза* [5, с. 269], *Казимир-ага* [5, с. 269], *Мін-Гірей* [5, с. 882], *Тамерлан* [5, с. 882];

в) латинські: *Павло* [5, с. 217], *Сильвестр* Биховець [5, с. 232], *Антон* [5, с. 262], *Костянтин* [5, с. 879], *Август* Римський [5, с. 879], *Інокентій* Четвертий папа [5, с. 882], *Веспасіян* Коховський [5, с. 882], *Климентій* Восьмий [5, с. 885], *Домінік* [5, с. 893], *Максим* Кривонос [5, с. 894], *Лук'ян* Мозира [5, с. 905], *Мартин* Пушкар [5, с. 905], *Роман* Ракушка [6, с. 78];

г) давньоєврейські: *Данило* Виговський [5, с. 217], *Іван* Брюховецький [5, с. 217], *Адам* Душинський [5, с. 234], *Самійло* Богданович [5, с. 277], *Ной* [5, с. 878], *Михайло* Керуларій [5, с. 879], *Симеон* Омелькович [5, с. 883], *Соломон* [5, с. 889], *Гаврило* Баллацький [5, с. 890], *Яков* Зеленський [5, с. 895], *Захарія* Четвертинський [5, с. 899], *Семен* Павицький [5, с. 905], *Йосиф* Глух [5, с. 905], *Афанасій* Ташликов дяк [5, с. 936], *Еремій* Вышневецкій [6, с. 58], *Матвій* Хитрий [6, с. 77];

д) скандинавські: *Генрик* Валенсія [5, с. 220], *Карл* Дев'ятий [5, с. 220], *Густав* [5, с. 292], *Олег* [5, с. 881], *Дір* [5, с. 881];

е) слов'янські: *Богдан* Хмельницький [5, с. 216], *Владислав* [5, с. 217], *Казимир* [5, с. 219], *Святослав* *Ігоревич* [5, с. 881], *Предослав* Лянцкоронський [5, с. 883], *Нечай* [5, с. 904];

є) литовські: *Миндовг* [5, с. 883].

Група жіночих імен, представлених у літописній прозі, хоч і невелика за кількістю, однак різноманітна за походженням:

а) грецькі: *Агилюла* [5, с. 880], *Ірина* [5, с. 881], *Єлена* [5, с. 217];

б) латинські: *Домна* [5, с. 217];

в) давньоєврейські: *Ганна* Сомківна [5, с. 217];

г) скандинавські: *Ромільда* [5, с. 880].

2. За структурою антропонімів літописних творів XVIII ст. становить строкату систему, яка відбиває національні, регіональні традиції, а також вплив соціального чинника на особливості номінації персонажа. На основі фактичного матеріалу виділяємо такі моделі антропонімів (спільні і для жіночих, і для чоловічих імен): а) одночленні (ім'я, прізвище/прізвисько); б) двочленні (ім'я та прізвище, ім'я та ім'я по батькові); в) тричленні (ім'я, ім'я по батькові та прізвище).

а) велику групу власних імен у літописній прозі становлять одночленні конструкції. Кількісно меншою є група одночленних антропонімів з лексемою на позначення ім'я: *Павло* [5, с. 217], *Владислав* [5, с. 217], *Густав* [5, с. 292], *Мегмет-Гірей* [5, с. 289], *Казимир Великий* [5, с. 243], *Жигмунд III* [5, с. 217], *Антон* [6, с. 74], *Тимош* [6, с. 74], *Юрій* [6, с. 74], *Максим* [6, с. 71], *Єлена* [5, с. 217], *Ромільда* [5, с. 880], *Агилюла* [5, с. 880], *Ірина* [5, с. 881]. Переважає група, яка у своїй основі має лексему на позначення прізвища/прізвиська: *Хмельницький* [5, с. 216], *Пуфендорф* [5, с. 216], *Потоцький* [5, с. 216], *Твардовський* [5, с. 217], *Чаплинський* [5, с. 217], *Барабаш* [5, с. 219], *Гвагнін* [5, с. 219], *Кромер* [5, с. 219], *Галатовський* [5, с. 220], *Калиновський* [5, с. 238], *Синівський* [5, с. 238], *Бегоновський* [5, с. 238], *Одривольський* [5, с. 238], *Яскольський* [5, с. 238], *Войтовий* [5, с. 242], *Філіпов* [5, с. 242], *Одонарець* [5, с. 245], *Махновичі* [5, с. 246], *Гладкий* [5, с. 246], *Голота* [5, с. 246], *Четвертинський* [5, с. 247], *Кривонос* [5, с. 247], *Барановський* [5, с. 248], *Жегоцький* [5, с. 297], *Пріємський* [5, с. 295], *Конецпольський* [5, с. 222], *Кассовський* [5, с. 272], *Ганчкоф* [5, с. 282], *Сегін* [5, с. 269],

Ляницкоронський [5, с. 269], Олеский [5, с. 269], Федоренко [5, с. 266], Войнелович [5, с. 268], Шеферовий [5, с. 269], Яворовський [5, с. 269], Клодінський [5, с. 264], Кондрацький [5, с. 264], Півторакожух [5, с. 257], Зацілховський [5, с. 257], Сомко [5, с. 256], Логофет [5, с. 261], Богун [5, с. 259], Чорний [5, с. 257], Домарацький [5, с. 256], Ягеллон [5, с. 221], Кромер [5, с. 877], Бельський [5, с. 877], Стрийковський [5, с. 877], Гвагнін [5, с. 877], Коховський [5, с. 877], Мамай [5, с. 877], Вишневецький [5, с. 884], Ружинський [5, с. 884], Шах [5, с. 884], Наливайко [5, с. 885], Лобода [5, с. 885], Сагайдачний [5, с. 886], Концепольський [5, с. 886], Павлюк [5, с. 886], Кисіль [5, с. 886], Потоцький [5, с. 891], Калиновський [5, с. 891], Остриця [5, с. 886], Гуня [5, с. 886], Казановський [5, с. 891], Одривольський [5, с. 891], Бекчановський [5, с. 891], Комаровський [5, с. 891], Яскольський [5, с. 891], Ковальський [5, с. 891], Вишняк [5, с. 892], Мозир [5, с. 892], Ганжа [5, с. 892], Четвертинський [5, с. 893], Кривонос [5, с. 893], Воронченко [5, с. 894], Ферлей [5, с. 893], Ляц [5, с. 893], Корецький [5, с. 893], Калина [5, с. 894], Лобода [5, с. 894], Бурляй [5, с. 894], Півкожух [5, с. 894], Небаба [5, с. 894], Тиша [5, с. 894], Мясковський [5, с. 895], Кисіль [5, с. 895], Кутак [5, с. 897], Гира [5, с. 897], Мороз [5, с. 897], Бурляй [5, с. 897], Душинський [5, с. 897], Сіраковський [5, с. 897], Збройський [5, с. 898], Сваршевський [5, с. 898], Целінський [5, с. 898], Злоцький [5, с. 898], Держко [5, с. 898], Галайло [5, с. 898], Підгородинський [5, с. 898], Скретуський [5, с. 898], Осолінський [5, с. 898], Річицький [5, с. 899], Стольнецький [5, с. 899], Уржендовський [5, с. 899], Сіверський [5, с. 899], Подольський [5, с. 899], Кошовський [5, с. 899], Хоцемірський [5, с. 899], Гдешинський [5, с. 899], Брозовський [5, с. 899], Маркевич [5, с. 903], Рурський [5, с. 903], Моховський [5, с. 906], Кравченко [5, с. 905], Стадницький [5, с. 907], Осолінський [5, с. 907], Лигоза [5, с. 907], Молчинський [5, с. 907], Петрашенко [5, с. 907], Ляницкоронський [5, с. 907], Рейтарський [5, с. 909], Волович [5, с. 909], Собеський [5, с. 909], Приємський [5, с. 910], Сосновський [5, с. 911], Дрезденський [5, с. 911], Гнінський [5, с. 923], Силка [5, с. 924], Верещага [5, с. 923], Немирич [5, с. 923], Вороник [5, с. 925], Гуляницький [5, с. 927], Маховський [5, с. 931], Дрозд [5, с. 931], Жеребило [5, с. 935], Самуш [5, с. 945], Іскра [5, с. 945], Рустич [5, с. 945], Миклашевський [5, с. 949], Ян-Казимир [5, с. 251], Сенут [6, с. 52], Носач [6, с. 76], Биневський [6, с. 76], Пушкар [6, с. 77], Карам бей [6, с. 78], Цибульник [6, с. 78], Ромодановський [6, с. 78], Ракочий [6, с. 74], Пожарський [6, с. 80], Трубецький [6, с. 80], Бруховецький [6, с. 81], Долгорукий [6, с. 82], Хованський [6, с. 82], Чаплинська [5, с. 217];

б) серед двочлених конструкцій в ономастичному просторі козацьких літописів переважає формула “ім’я та прізвище”, що повною мірою відображає особливість номінації, характерної для центру та сходу України. Це такі імена як: *Тиміш Хмельниченко* [5, с. 217], *Юрій Хмельниченко* [5, с. 217], *Данило Виговський* [5, с. 217], *Пантелеймон Тетеря* [5, с. 217], *Петро Дорошенко* [5, с. 217], *Іван Брюховецький* [5, с. 217], *Самуїл Твардовський* [5, с. 218], *Самуїл Пуфендорфій* [5, с. 218], *Іоан Казимир* [5, с. 218], *Владислав Локетка* [5, с. 219], *Стефан Баторій* [5, с. 220], *Генрик Валенсія* [5, с. 220], *Самуїл Зорка* [5, с. 231], *Сильвестр Биховець* [5, с. 232], *Іван Биховець* [5, с. 232], *Адам Душинський* [5, с. 234], *Вельгельм Карлус* [5, с. 292], *Лев Ярославський* [5, с. 284], *Богдан Сомковський* [5, с. 286], *Сильвестр Косов* [5, с. 283], *Іван Золотаренко* [5, с. 283], *Стефан Подобайло* [5, с. 283], *Алмазов Іван* [5, с. 278], *Никита Харлампієв* [5, с. 274], *Стефан Логофет* [5, с. 266], *Михайло Керуларій* [5, с. 879], *Лев Ісавранин* [5, с. 881], *Левко Копронін* [5, с. 881], *Ігор Рюрикович* [5, с. 881], *Веспасіян Коховський* [5, с. 882], *Симеон Олелькович* [5, с. 883], *Михайло Рогоза* [5, с. 884], *Кирило Терлецький* [5, с. 884], *Іоан Гоголь* [5, с. 885], *Предослав Ляницкоронський* [5, с. 883], *Петро Конашевич-Сагайдачний* [5, с. 885], *Михайло Хмельницький* [5, с. 885], *Веспасіян Коховський* [5, с. 888], *Хома Віленський* [5, с. 890], *Іван Хребтович* [5, с. 890], *Христофор Холмський* [5, с. 890], *Гаврило Балацький* [5, с. 890], *Марко Гдешинський* [5, с. 891], *Веспасіян Коховський* [5, с. 885], *Андрій Потоцький* [5, с. 893], *Герасим Чорнота* [5, с. 894], *Максим Кривонос* [5, с. 894], *Яков Зеленський* [5, с. 895], *Захарія Четвертинський* [5, с. 899], *Сильвестр Косів* [5, с. 901], *Василій Лупул* [5, с. 902], *Іван Дорош* [5, с. 903], *Дем’ян Многогрішний* [5, с. 904], *Остап Виговський* [5, с. 904], *Хведір Якубовський* [5, с. 905], *Іван Воронченко* [5, с. 905], *Семен Павицький* [5, с. 905], *Лук’ян Мозира* [5, с. 905], *Йосиф Глух* [5, с. 905], *Іван Федоренко* [5, с. 905], *Хведько Джеджелій* [5, с. 905], *Тиміш Носач* [5, с. 905], *Мартин Пушкар* [5, с. 905], *Мартин Небаба* [5, с. 905], *Прокіп Шумейко* [5, с. 905], *Криса Переяславець* [5, с. 907], *Григорій Гребович* [5, с. 909], *Ян Собеський* [5, с. 932], *Йосип Токальський* [5, с. 932], *Стефан Гречаний* [5, с. 933], *Григорій Гамалія* [5, с. 933], *Лаврентій Кашпурович* [5, с. 933], *Дем’ян Многогрішний* [5, с. 933], *Афанасій Ташилково* [5, с. 936], *Петро Забіла* [5, с. 936], *Карпо Мокрієвич* [5, с. 936], *Іван Лисенко* [5, с. 937], *Семен Палій* [5, с. 944], *Михайло Борохович* [5, с. 946], *Дмитро Горленко* [5, с. 946], *Леонтій Свічка* [5, с. 946], *Іван Ілляш* [6, с. 47], *Острожський Домінік* [6, с. 52], *Адам Кисель* [6, с. 56], *Сильвестр Косов* [6, с. 61], *Йосиф Тризна* [6, с. 61], *Григорій Лесницький* [6, с. 76], *Павло Тетеря* [6, с. 79], *Васюта Золотаренко* [6, с. 81], *Ганна Сомківна* [5, с. 217], *Домна Тимошиха* [5, с. 217], *Єлена Хмельницьківна* [5, с. 217].

Дослідниця російського антропонімікону А. Сулова зазначає: “Відповідно до системи іменувань, яка склалася в Росії, всіх росіян обов’язково називають на ім’я та по батькові. По батькові в цьому вигляді та в цій традиції, яка існує в нас, — це індивідуальна та неповторна особливість російського найменування” [24, с. 8]. Така особливість номінації простежується і в українській традиції, хоча кількість

імен, побудованих за формулою “ім’я та по батькові”, у тексті літописів досить обмежена. Це такі імена як: *Олексій Михайлович* [5, с. 219], *Святослав Ігоревич* [5, с. 881], *Олександр Казимирович* [5, с. 883], *Антон Адамович* [5, с. 905], *Симеон Адамович* [5, с. 937].

в) Літописні пам’ятки, з одного боку, відбивають власне східнослов’янську традицію найменування та вживання власних імен. З іншого, простежується вплив соціального фактора на особливості використання антропонімії (це добре простежується при виборі авторами структурної моделі імені для номінації підданих Російської імперії). Тричленні конструкції використані: *Василь Борисович Шеремет* [5, с. 289], *Олексій Михайлович Толстой князь* [5, с. 284], *Григорій Гаврилович Пушкін, Борис Олександрович Рєпнін-Оболенський боярин* [5, с. 284], *Петро Петрович Головін намісник коширський* [5, с. 278], *Василь Васильович Бутурлін намісник тверський* [5, с. 278], *Олексій Микитович Трубецкой казанський князь* [5, с. 278], *Василь Васильович Батурлін великий боярин* [5, с. 275], *боярин и дворецькій Василій Василович Бутурлін* [6, с. 67], *Острозький Костянтин Іванович* [5, с. 888], *Олександр Болеслав Англік* [5, с. 902], *Іван Васильович Олеферов* [5, с. 913], *Ларивон Дмитрович Лопухін* [5, с. 913], *Богдан Матвійович Хитрий боярин* [5, с. 921], *Григорій Григорович Ромодановський* [5, с. 925], *Іван Іванович Ржевський намісник мединський* [5, с. 936], *Петро Дмитрович Шкуратов* [5, с. 937], *Яков Петрович Улизько* [5, с. 937], *Олексій Семенович Шейн* [5, с. 947].

II. Значне місце в літописних творах займає пласт топонімів. Як зазначає В.Бондалетов, “Географічна назва – це й адреса населеного пункту, і його історія, і джерело наукової інформації” [1, с. 183]. Використання авторами великої кількості географічних назв сприяє деталізації та достовірності описуваних подій. За видовими ознаками географічних назв, зафіксованих у просторі літописів XVIII ст., можна виділити такі класи:

1. Ойконіми – назва будь-якого поселення, у тому числі міського та сільського. Це найбільший за кількістю пласт топонімів, серед яких виділяються дві тематичні групи:

а) астіоніми – назви міст, ця група назв є варіативною та чисельною. Серед астіонімів, зафіксованих у літописах, кількісно вирізняються назви власне українських міст: *Переяславль* [6, с. 47], *Чигирин* [6, с. 47], *Кодак* [6, с. 46], *Низ* [6, с. 48], *Черкаси* [6, с. 49], *Корсунь місто* [6, с. 50], *Київ* [6, с. 51], *Ніжин* [6, с. 52], *Стародуб* [6, с. 52], *Чернігов* [6, с. 52], *Львів* [6, с. 52], *Замостя* [6, с. 52], *Галич* [6, с. 57], *Константиново Велике* [6, с. 52], *Збараж* [6, с. 57], *Немеров* [6, с. 53], *Острог Великій* [6, с. 53], *Луцьк* [6, с. 53], *Овруч* [6, с. 57], *Дроков* [6, с. 57], *Берестечко* [6, с. 60], *Грицов* [6, с. 60], *Біла Церква* [6, с. 61], *Браслав* [6, с. 62], *Полтава* [6, с. 63], *Животин* [6, с. 57], *Носовці* [6, с. 65], *Прилуці* [6, с. 65], *Ніжин* [6, с. 65], *Конотоп* [6, с. 65], *Гусятин* [6, с. 66], *Ріпки* [6, с. 61], *Любеч* [6, с. 61], *Трилісія* [6, с. 61], *Хвастово* [5, с. 69], *Умань* [5, с. 70], *Лубни* [5, с. 77], *Пиратин* [5, с. 78], *Коростишев град* [5, с. 881], *Перекоп* [5, с. 882], *Канев* [5, с. 884], *Слуцьк* [5, с. 885], *Заслав* [5, с. 883], *Хотин* [5, с. 885], *Вишгород* [5, с. 897], *Ромни* [5, с. 903], *Черняхівці* [5, с. 906], *Шаргородок* [5, с. 906], *Ямпіль* [5, с. 906], *Сокаль* [5, с. 906], *Любар* [5, с. 907], *Суми* [5, с. 910], *Лебедин* [5, с. 910], *Харків* [5, с. 910], *Охтирка* [5, с. 910], *Погребище* [5, с. 911], *Обухів* [5, с. 925], *Миргород* [5, с. 925], *Безпальчиці* [5, с. 925], *Варва* [5, с. 925], *Лохвице* [5, с. 925], *Охтирка* [5, с. 926], *Ізюм* [5, с. 926], *Рибне* [5, с. 926], *Кременчук* [5, с. 930], *Глухів* [5, с. 930], *Ічня* [5, с. 930], *Путівль* [5, с. 930], *Бердичів* [5, с. 945], *Броди* [5, с. 216], *Терехтемирів місто* [5, с. 218], *Жовта Вода* [5, с. 234], *Кам’янець-Подільський* [5, с. 246], *Березань* [5, с. 248], *Чуднів* [5, с. 290], *Монастирище* [5, с. 259], *Погребище* [5, с. 259], *Ковель* [5, с. 258], *Вінниця* [5, с. 255], *Прилуки* [5, с. 256].

В окрему групу виділяємо міста території сучасної України, які на період написання пам’яток належали до Кримського ханства: *Очаків* [5, с. 879], *Кафа* [5, с. 880], *Керч* [5, с. 880] та власне турецькі міста: *Трапезод* [5, с. 884], *Синоп* [5, с. 884], *Кизикерман місто* [5, с. 946], *Аслан місто* [5, с. 946], *Бакчисарай кримський* [5, с. 229].

Автори козацьких літописів описують важливі військові події періоду XVII ст. – XVIII ст. Саме тому в простір твору потрапляють назви території майже всієї Східної Європи. Білоруські: *Гомль* [6, с. 52], *Заславль* [6, с. 54], *Кобрин* [6, с. 54], *Берестя Литовское* [6, с. 54], *Могильов* [5, с. 885], *Браславль* [5, с. 930], *Шклов* [5, с. 283], *Новий Бихів* [5, с. 283], *Старий Бихів* [5, с. 283], *Мстиславль* [5, с. 282], російські: *Володимир* [4, с. 54], *Москва* [4, с. 56], *Мглин* [4, с. 57], *Смоленск* [4, с. 67], *Белгород* [5, с. 879], *Тамань* [5, с. 880], *Брянськ* [5, с. 930], *Самара* [5, с. 944], *Пирогово* [5, с. 930], *Саржино* [5, с. 931], *Сивськ* [5, с. 943], *Санкт-Петербурґ* [5, с. 218], *Нижній Новгород* [5, с. 283], *Невель* [5, с. 282], литовські: *Мереч* [5, с. 54], *Вільно* [5, с. 218], румунські: *Яси* [5, с. 59], *Сучава* [5, с. 902], латвійські: *Рига* [5, с. 72], *Кукунаєв* [5, с. 73], *Динабурук* [5, с. 73], візантійські: *Костянтинополь* [5, с. 879], польські: *Ленциця* [5, с. 882], *Ковалівка* [5, с. 925], *Гданськ* [5, с. 297], *Серадз* [5, с. 296], *Кленциць* [5, с. 296], *Краків* [5, с. 295], *Познань* [5, с. 294], *Каліш* [5, с. 294], *Шльонськ* [5, с. 295], *Гнезно* [5, с. 294], *Щетін* [5, с. 294], *Люблін* [5, с. 270], шведські: *Стокгольм* [5, с. 292].

б) Комоніми – назви сільських поселень. На відміну від досить строкатої системи астіонімів, назви сільських поселень представлені в переважній більшості українські. *Пилявці* [6, с. 52], *Комтине* [6, с. 54], *Межибоже* [6, с. 57], *Топоров* [6, с. 58], *Загалля* [6, с. 59], *Любар* [6, с. 60], *Паволоч* [6, с. 61], *Груша* [5, с. 79], *Соснова* [4, с. 81], *П’ятка* [5, с. 885], *Лисянка* [5, с. 885], *Кумейки* [5, с. 886], *Боровиця* [5, с. 886], *Росоловіц*

[5, с. 893], *Каплинці* [5, с. 893], *Колодки* [5, с. 893], *Озерне* [5, с. 898], *Вишниця* [5, с. 903], *Бобрин* [5, с. 903], *Купчинці* [5, с. 906], *Ожеговка* [5, с. 907], *Паволоч* [5, с. 908], *Германівка* [5, с. 909], *Сула* [5, с. 910], *Бубнівка* [5, с. 911], *Куземин* [5, с. 924], *Веприк* [5, с. 925], *Рашивка* [5, с. 925], *Лютенка* [5, с. 925], *Сорочинці* [5, с. 925], *Баранівка* [5, с. 925], *Багачка* [5, с. 925], *Устивиця* [5, с. 925], *Яреськи* [5, с. 925], *Шишаки* [5, с. 925], *Бурки* [5, с. 925], *Салтикова Дівця місто* [5, с. 930], *Суботів* [5, с. 217], *Пилява* [5, с. 246], *Кодня* [5, с. 290], *Козлово* [5, с. 291], *Рябухи село* [5, с. 263], *Литове село* [5, с. 263], *Кальник* [5, с. 277], *Жванець* [5, с. 266], *Самгородок* [5, с. 259], *Новоселів село* [5, с. 259]. Крім того, у текстах, є декілька іншомовних кононімів, а саме російські: *Максимовка* [6, с. 54], та білоруські: *Лоев* [6, с. 61].

2. Хороніми – невеликий клас топонімів, характерною особливістю яких є вживання синонімічних назв на позначення однієї й тієї ж території. Серед топонімів на позначення окремої території розрізняємо такі групи:

а) групу адміністративних хоронімів складають назви існуючих на той час країн, а також історичні назви: *Литва* [6, с. 51] / *Князства Литовського* [6, с. 62], *Польща* [5, с. 216] / *Польське королівство* [5, с. 220], *Річ Посполита Польська* [5, с. 226], *Корона Польська* [5, с. 217], *Україна* [5, с. 217], *Седмигородська країна* [5, с. 261], *Венгерська держава* [5, с. 261], *Швеція* [5, с. 292], *Мідія* [5, с. 879], *Вірменія* [5, с. 879], *Сирія* [5, с. 881], *Єгипет* [5, с. 881], *Лівія* [5, с. 881], *Персія* [5, с. 881], *Молдавія* [5, с. 884], *Боснія* [5, с. 896], *Молтянське государство* [5, с. 896], *Буркалабі* [5, с. 896], *Казанське царство* [5, с. 902], *Астраханське царство* [5, с. 902], *Ухвинське ханство* [5, с. 919], *Касимівське ханство* [5, с. 919], *Спиське князівство* [5, с. 949], *Фракія* [5, с. 878], *Жмудь* [5, с. 879];

б) другу групу складають назви історико-етнографічних районів як України: *Чигиринщина* [5, с. 227], *Волинь* [5, с. 232], *Полісся* [5, с. 248], *Поділля* [5, с. 243], *Побужжя* [5, с. 254], *Подністров'я* [5, с. 905], *Таврія* [5, с. 879], так й інших країн: *Померанія* [5, с. 294], *Мала Польща* [5, с. 272], *Панонія* [5, с. 879] *Кашубія* [5, с. 881], *Померанія* [5, с. 881], *Бранденбург* [5, с. 881] *Хазарія* [5, с. 879], *Кубань* [5, с. 880], *Моравія* [5, с. 882], *Мадярищина* [5, с. 882]. Також зафіксовані спрощені або розмовні назви краю: *земля Польська* [4, с. 47] *Литовська земля* [5, с. 218], *Волоська земля* [5, с. 217], *Біла русь* [5, с. 246], *Мала Росія* [5, с. 218], *Стародубовщина* [5, с. 62];

в) у текстах козацьких літописів зафіксований адміністративний поділ територій імперського часу: *повіт Могилевський* [6, с. 71], *Чигиринський повіт* [5, с. 217], *Суботівська слобода* [5, с. 217], *Старостівство Чигиринське* [5, с. 900]. Крім того, у пам'ятках знаходимо назви адміністративних одиниць інших країн: *Німецьке помор'я* [5, с. 245], *Балтицьке помор'я* [5, с. 245], *Мултянське воєводство* [5, с. 261], *Полоцьке воєводства* [6, с. 70], *Витеське воєводства* [6, с. 70], *Мінське воєводства* [6, с. 70];

г) невелику групу складають назви частин континентів: *Європа* [5, с. 223], *Азія* [5, с. 879].

3. Гідроніми – досить різноманітна за структурою та чисельна за складом група онімів, яку окреслюють назви водних об'єктів, що знаходяться на теренах України, а також ті, які належать до територій інших країн. Крім того, сюди зараховуємо також історичні назви, які є досить нечисленими в просторі літописів. Серед гідронімів розрізняємо п'ять тематичних класів, а саме: 1) потамоніми, 2) пелагоніми, 3) ліммоніми, 4) ороніми, 5) інсулоніми.

а) Потамоніми – найчисельніша група, до складу якої входять такі назви річок: *Дністро* [5, с. 877], *Буг* [5, с. 877], *Десна* [5, с. 877], *Горинь* [5, с. 877], *Дніпро* [5, с. 877], *Сурож* [5, с. 877], *Волга* [5, с. 879], *Яїк* [5, с. 879], *Якуба* [5, с. 879], *Дунай* [5, с. 879], *Дон* [5, с. 879], *Волга* [5, с. 881], *Альба* [5, с. 881], *Ока-ріка* [5, с. 881], *Стариця* [5, с. 886], *Сян* [5, с. 895], *Плешива* [5, с. 907], *Березина* [5, с. 915], *Міус* [5, с. 919], *Кагамлик* [5, с. 947], *Кунська* [5, с. 943], *Рось ріка* [5, с. 50], *Висла* [5, с. 52], *Случ* [5, с. 58], *Іква* [5, с. 61], *Дзвина ріка* [5, с. 72], *Лифляндія ріка* [5, с. 72], *Аралія ріка* [5, с. 78], *Одра* [5, с. 243], *Старець річка* [5, с. 244], *Горинь річка* [5, с. 247], *Двіна річка* [5, с. 282], *Орша* [5, с. 282], *Тетерів* [5, с. 276], *Прип'ять* [5, с. 272], *Піна* [5, с. 272], *Тележина річка* [5, с. 261], *Серет річка* [5, с. 261], *Буг* [5, с. 253], *Свидовець річка* [4, с. 248], *Кормин* [5, с. 290].

б) Пелагоніми: *Чорне море* [5, с. 877], *Хвалінське море* [5, с. 879], *Азовське* [5, с. 878], *Кимерійське море* [5, с. 879], *Кимерійське море* [5, с. 880], *Каспійське море* [5, с. 881], *Балтійське море* [5, с. 927].

в) Ліммоніми – цей клас представлений лише однією історичною назвою: *Меофійське озеро* [4, с. 879].

На периферії системи топонімів, зафіксованих у козацьких літописах, знаходяться такі лексико-семантичні групи, як: 1) ороніми (назви гір); 2) інсулоніми (назви островів). Ці групи представлені у текстах обмеженою кількістю слів.

4. Ороніми: *Батог* [4, с. 63], *Алянські гори* [5, с. 879].

5. Інсулоніми: *Крим* [5, с. 229], *Маначин острів* [5, с. 262], *Чорний острів* [5, с. 262], *Таванський острів* [4, с. 946].

III. Козацькі літописи, змальовуючи головним чином перебіг важливих політичних подій (військові походи, швидку зміну влади періоду Руїни та ін.), не могли не відобразити духовне життя тогочасного суспільства. Саме тому, чисельною за складом та різноманітною за структурою в літописній прозі XVIII ст. є група онімів на позначення різних понять духовної культури. Серед подібних назв виділяємо такі групи:

1. Агіоніми. Розряди агіонімів представлені складною системою, в яку входять такі групи:

а) Агіоантропоніми – імена святих мучеників, а також персонажів Старого та Нового Завітів: *Господь Бог* [6, с. 54] / *Бог* [5, с. 218], *Христос* [5, с. 219], *Мойсей* [5, с. 223], *святий і рівно апостольський князь Володимир Великий* [5, с. 243], *Новоходоносор* [5, с. 877], *Моїсей* [5, с. 877], *Яфет* [5, с. 879], *Богоматір пресвята* [5, с. 881], *святі апостоли Петро и Павел* [5, с. 57], *святий Симеон* [5, с. 75], *святий Георгій* [5, с. 78], *святий Николай* [4, с. 78].

б) Еортоніми – назви християнських свят. Це найбільша група агіонімів, до якої входять назви постів та церковних свят: *Різдво* [5, с. 220] / *Різдво Христове* [5, с. 220], *Різдво Господнє* [5, с. 243], *Рождество Христове* [6, с. 56], *день святого Миколи* [5, с. 222], *Великдень* [5, с. 229], *Великий піст* [5, с. 232], *Зелені свята* [5, с. 242], *Свято Воздвиження чесного хреста* [5, с. 250], *Спасів піст* [5, с. 283], *свято Водохрещі* [5, с. 275], *свято Стрітєння* [5, с. 277], *Пилипівський піст* [5, с. 258], *Успенія Богородици* [5, с. 58], *Успінія Пресвятої Діви* [5, с. 921], *Рождество Пресвятої Богородиці* [5, с. 933], *Богоявлення Господнє* [5, с. 933], *Петрів піст* [5, с. 946], *Воскресеніє Христово свято великодніє* [6, с. 49], *Троїця свята* [6, с. 51], *Покрова* [6, с. 59], *по Успенії Пресвятої Богородици* [6, с. 62], *день Богоявлення Господня* [4, с. 66]. Крім того, до цієї групи зараховуємо назву мусульманського свята – *великий Байрам* [5, с. 229],

в) Еклезіоніми – назви храмів, монастирів: *Лубенський Мгарський монастир* [5, с. 283], *Лінський Чернігівський монастир* [5, с. 283], *Собор святого Іоана* [5, с. 275], *Братський монастир* [5, с. 885], *Берестейський собор* [5, с. 886], *церква святої Софії* [6, с. 61], *монастир Печерський* [6, с. 61].

2. Хрононіми – досить чисельна за складом група назв, серед яких зустрічаються такі: *Смоленська війна* [5, с. 896], *Батисва руйна* [5, с. 219], *Остриїнова війна* [5, с. 221], *Дрижотільська війна* [5, с. 289], *Вічний мир* [5, с. 283], *Жванецький мир* [5, с. 269], *Корсунська поразка* [5, с. 223], *Корсунський погром* [5, с. 247].

3. Документоніми – назви важливих документів: *Зборівські угоди* [5, с. 901], *Зборовський пакт* [5, с. 256], *Зборовський трактат* [5, с. 251], *Білоцерківські пакти* [5, с. 251].

4. Ідеоніми – назви предметів духовної культури людини (творів мистецтва, науки та ін.): *«Скарбниця»* [5, с. 220], *«Війна домово»* [5, с. 220], *«Хроніка Польська»* Гвагніна [5, с. 221], *Святе Писаніє* [5, с. 877].

5. Ергононіми – назви об'єднань людей: *Литовський сейм* [5, с. 260], *Варшавський сейм* [5, с. 251]

6. Домоніми – назви замків та фортець: *Кодак-фортеця* [5, с. 886], *Замок Білоцерківський* [5, с. 892], *Київський замок* [5, с. 900], *Конотопський замок* [5, с. 911], *Могилівський замок* [5, с. 935], *Браславський замок* [5, с. 935], *Немирівський замок* [5, с. 935], *Ладигенський замок* [5, с. 935], *Рашиківський замок* [5, с. 935], *Батурицький замок* [5, с. 935], *Білоцерківський замок* [5, с. 936], *Гавань замок* [5, с. 946], *Муштри замок* [5, с. 946], *Бродський замок* [5, с. 214] / *Бродська фортеця* [5, с. 216], *Нестервар замок* [5, с. 246], *Бедриков замок* [5, с. 271], *Монастирищенський замок* [5, с. 259], *Пневський замок* [6, с. 57].

Таким чином, ономастичний простір літописів Самовидця, Г. Граб'янки та С.Величка дуже різноманітний за складом та строкатий за структурою. У літописах зафіксована велика кількість різноманітних груп онімів, які умовно можна розподілити на три великі блоки: 1) антропоніми (імена основних історичних осіб, про які йдеться у творах, а також імена персонажів стародавньої історії); 2) географічні назви; 3) назви понять духовної культури. Власні назви кожного з рівнів онімного простору літописів дають нам цінну інформацію про суспільно-політичне та культурне життя, а також картографічні особливості територій першої половини XVIII ст. Саме тому вивчення ономастикону історіографічної літописної прози першої половини XVIII ст. має велике значення не тільки для лінгвістів, а й для істориків, географів, літературів та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондалетов В. Д. Русская ономастика : [учеб. пособ. для студ. пед. ин-тов] / В. Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.
2. Бучко Д. Словник української ономастичної термінології / Д. Бучко, Н. Ткачова. – Х. : Ранок-НТ, 2012. – 252.
3. Власні імена людей: словник-довідник / [за ред. Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківської]. – К. : Наукова думка, 1996. – 336.
4. Дзира І. Козацьке літописання 30-х – 80-х рр. XVIII ст.: джерелознавчий та історичний аспекти / І. Дзира. – К. : Інститут історії України НАН України. – К., 2006. – 567 с.
5. Збірник козацьких літописів: Гусятинського, Самійла Величка, Граб'янки. – К. : Дніпро, 2006. – 976 с.
6. Літопис Самовидця / [за ред. І.Дзира]. – К. : Наукова думка, 1971. – 175 с.
7. Сулова А. В. О русских именах: / А. В. Сулова, А. В. Суперанская. – [изд. 2-е, испр. и доп.]. – Л. : Лениздат, 1991. – 220 с.